

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ (1989 – 2001 РР.)

Міжпереписний період 1989–2001 рр. пов'язаний із масштабними історичними процесами, що відбувалися в Україні. Із проголошенням незалежності постала проблема самостійного вирішення важливих питань, серед яких одним з основних було соціальне відродження села. Складність і багатогранність цієї проблеми поглиблювалася потребою великих капіталовкладень у виробничу й соціальну інфраструктуру сільського сектору, а також демографічними процесами, тому що реформування аграрного сектору України можливе тільки при забезпеченні його належною кількістю трудового потенціалу. Значна частина державних діячів дотримувалася думки, що лише трансформація відносин власності у сільському господарстві вирішить значну частину проблем на селі. Багато із них не розуміли або просто не хотіли помічати того, що віддача від цих змін може досягатися лише за наявності стабільно організованого виробництва.

Метою даного дослідження є аналіз трансформації основних форм господарювання в українському селі у міжпереписний період 1989 – 2001 рр.

Дану тему досліджували і продовжують вивчати історики-аграрники Л.Ю. Беренштейн, П.П. Панченко¹, економісти О.С. Бондар², Р.П. Андрушко³, П.Т. Саблук⁴ та інші.

З 30-х і до 70-х рр. основною формою господарювання на селі в Українській РСР були колгоспи, що базувалися на суспільній власності на землю. В цілому нараховувалося 32,8 тисячі колгоспів. На початок 80-х рр. кількість колгоспів скоротилася й становила 25,9 тисяч. Комуністична партія проголошувала, що проблеми села є основними, тому потрібно особливо приділяти увагу демографічному розвитку та кадровому забезпеченню сільської місцевості. Але криза суспільних відносин на селі відчутно проявилася вже у 90-х рр.

Реформування форм власності у низці областей України відбувалося ще до проголошення незалежності України. Першим кроком було перетворення низки радгоспів у колгоспи. У липні 1990 р. статус колгоспів отримали радгоспи «Комуніст» Любомирського району Волинської області, а на початку 1991 р. радгоспи «Косовський» в Івано-Франківській області імені Мічуріна та «Маринівський» у Миколаївській області, «Старосамбірський», «Прикордонник», «Прогрес», «Стрільківський», «Дніпровський» у Львівській області. З утворенням незалежної української держави стало зрозуміло, що колгоспну систему потрібно замінювати новою, ефективнішою системою, а сільське господарство трансформувати докорінно. Тому курс на радикальні реформи в аграрному секторі економіки України почав здійснюватися відразу.

Відбувався процес переходу землі із державного користування в індивідуальне та створення нових форм господарювання. Роздержавлення та оренда стали основними організаційно-правовими заходами держави у цей період. Саме роздержавлення земельного фонду сприяло прискоренню процесу приватизації та паювання сільськогосподарських угідь і землі. Відповідно до законодавства кожен член сільськогосподарського підприємства мав отримати сертифікат на право користування земельної частки. Селянин діставав статус власника з правом отримувати доходи відповідно до затраченої праці і розміру пайового внеску в колективне господарство.

З 1989 р., коли було прийнято рішення про різноманітність форм господарювання на землі, розпочався процес створення фермерських господарств. Поштовхом до цього також став Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектора економіки», яким врегульовувалося питання оренди земельних ділянок єдиним масивом та спрощення порядку реєстрації договорів оренди, що закріплено прийняттям нового Земельного кодексу⁵. Місцеві ради мали право передавати землю в короткострокову або довгострокову оренду, приватну власність або довічне володіння. Протягом 1989–1990 рр. розпочався процес перетворення колгоспів у радгоспи, створювалися агрофірми, виникали малі підприємства, аграрні кооперативні об'єднання, фермерські господарства, в яких виробничі відносини будувалися на принципах госпрозрахунку. Тільки у травні 1991 р., коли Міністерство агропромислового комплексу України направило обласним і районним управлінням документ: «Вдосконалення форм господарювання АПК в умовах ринкових відносин» розпочалися структурні зміни. Його значення полягало в тому, що вперше в нових суспільно-політичних умовах наголошувалось на необхідності забезпечення законодавчо рівних можливостей для розвитку на селі всіх форм власності та господарювання⁶.

Серед недержавних сільгоспідприємств створювалися спілки селян. Перша спілка в Україні була створена в 1991 р. у Городенківському районі Івано-Франківської області на базі колишнього радгоспу «Ленінський шлях», що на добровільних засадах було перетворено у спілку селян

«Покуття». Важливе значення мало й те, що реформування господарства відбувалося тут одночасно з паюванням його майна. Таке господарство було не єдиним. Наприклад, у 1996 р. у Тлумацькому районі Івано-Франківщини вже діяло понад 30 селянських спілок, більшість членів яких займалися землеробством, кожний четвертий працював у тваринництві.

Поступово почала зростати частка фермерських господарств: якщо на кінець березня 1990 р. в Україні нараховувалося всього 4 таких господарства⁷, то у 1995 р. їх кількість становила вже 34 778⁸. Динаміка кількості фермерських господарств відзначається позитивним вектором. За 1995–2001 рр. їх кількість збільшилася майже на 20%. У 2001 р. в Україні вже було створено 15 092 нових господарств ринкового типу: з них – 3006 приватних підприємств, 6206 – товариств з обмеженою відповідальністю, 684 – акціонерних, 3328 – сільськогосподарських кооперативів, 1374 – селянських (фермерських) господарств, 494 – інших суб'єктів господарської діяльності⁹.

Станом на 2001 р. загальна чисельність фермерських господарств становила 41,6 тис. Розміри селянських фермерських господарств пов'язані з умовами забезпечення землею та чисельністю сільського населення. Середній розмір одного фермерського господарства збільшився до 62 га., а в таких областях як Луганська, Кіровоградська, Харківська, Рівненська перевищував 100 га. Такі розміри фермерських господарств у більшості європейських країн із високорозвинутим сільськогосподарським виробництвом¹⁰. Чисельність працівників, що припадає на одне господарство даного типу, за досліджувані роки практично не змінилася. Основними працівниками у господарстві були в основному члени сім'ї фермера. Протягом досліджуваного періоду залишалося проблемою забезпечення сільськогосподарськими машинами фермерських господарств. Більшість фермерів займається рослинництвом, передусім вирощуванням зернових культур р. Картопля та овочі з розрахунку на одне селянське господарство займали невеликі площі, хоча в господарствах, які спеціалізуються на вирощуванні цих культур, вони досить значні. Тваринництво в більшості фермерських господарств розвивалося для задоволення потреб родини у м'ясі, хоча поголів'я худоби в таких господарствах порівняно з іншими значно збільшилося.

Найбільшу кількість фермерських господарств по регіонах на 2001 р. зафіксовано у Південних та Східних областях України: Одеській (5393), Миколаївській (4373), Херсонській (3080), Дніпропетровській (3265), Запорізькій (2387), Донецькій (2192)¹¹.

Процес утворення господарств нового типу проходив повільніше у Чернігівській, Рівненській, Волинській областях. На 2001 р. там було створено всього відповідно (532, 535, 571) господарств.

Наприклад, у Вінницькій області, за даними обласного статистичного управління, станом на 1 липня 1991 р. в області нараховувалося 13 селянських фермерських господарств і 11 кооперативів, а станом на 1 жовтня, того ж року, в області нараховувалося вже 31 селянське фермерське господарство, за якими закріплювалося 678 га. землі, в тому числі 534 га ріллі, що складало в середньому 22 га землі на одного фермера¹².

Вже станом на 1 січня 1994 р. в області було зареєстровано 691 фермерське господарство, за якими закріплювалися 13 614 га. землі, в тому числі – 12 742 га орної¹³.

Варто зазначити, що дістати сертифікат на землю та створити власну, нову форму господарювання у деяких селах доводилося нелегко. В окремих господарствах тим, хто бажав займатися фермерством, наділяли непридатні для господарювання землі, не надавалися кредити¹⁴. Про це свідчить доповідна записка Генеральної прокуратури України «Про стан додержання Закону про «селянське (фермерське) господарство» та Земельного кодексу України при наданні громадянам земельних ділянок.» При перевірці було виявлено цілу низку зловживань та порушень. «... Безпідставно відмовляли у наданні земель під фермерське господарство місцеві ради окремих районів Республіки Крим, Дніпропетровської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Миколаївської та інших...» областей¹⁵.

Установлено, що в деяких районах (наприклад, Тельманівський район Донецької області) сільські ради вирішували для вказаних цілей надавати землю лише місцевим жителям. Встановлювалися випадки, коли державні акти на землю видавалися несвоєчасно або взагалі були відсутні. Також не були видані державні акти на право землекористування по 42 сільських і селищних Радах народних депутатів у Богодухівському районі Харківської області. Через несвоєчасне отримання державних актів тривалий час не змогла зареєструвати свої фермерські господарства та одержати банківські кредити група фермерів Золочівського району Львівської області. У Царичанському районі Дніпропетровської області державних актів не мали 26 із 46 місцевих фермерів. У деяких господарствах державних актів на землю селяни не отримали до цього часу.

.....
Отже, протягом 1991–2001 рр. поетапно, у міру вирішення поставлених завдань аграрної реформи відбувалося становлення нових форм господарювання. Зазначимо, що кожна із форм господарювання на землі має свої переваги та недоліки, які виявляються за тих чи інших обставин. Але беззаперечним є факт участі селян у цьому процесі як основної робочої сили. В сучасних умовах розвитку господарювання в аграрному секторі України вкрай необхідне соціальне стимулювання селян державою займатися сільськогосподарською працею.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беренштейн Л. Ю., Панченко П. П., Джос Ф.Х., Каденюк О. С., Коломієць С. С. Українське село у 20–90 рр. ХХ ст. / НАН України; Інститут історії. – К., 1998. – 122 с; 2. Бондар О. С. Проблеми розвитку власності та форми господарювання на регіональному рівні // Вісник аграрної науки. – 2000. – №5. – С. 64 – 66; 3. Економічний і соціальний розвиток села в перехідний період до ринку. Дис... к. е. н. – Дубляни, 2000. – 198 с.; 4. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки // Ред. П. Т. Саблук. – К, 1993. – 216 с.; 5. Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектору економіки. Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. №1529 / 99. // Відомості верховної Ради. – 1999. – № 65. – С.324 – 345; 6. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. Том 2. – К., 2006 – С. 529; 7. Панченко П. П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник. – К., 2000. – С. 307; 8. Статистичний щорічник за 2001 рік. – К., 2002. – С. 207.; 9. Даниленко А.С. Основні напрямки удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХ столітті. // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С.29; 10. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно – аналітичний збірник. Випуск 5. За ред. П. Т. Саблука та інших. – К., 2002. – С. 483; 11. Україна у цифрах у 2001 році: короткий статистичний довідник. За ред. О.Т. Осауленка. – К., 2002. – С.111; 12. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. – 4983. – Оп.1. – Спр.997. – Арк. 29; 13. ДАВО . – Ф. Р – 4983. – Оп.1. – Спр. 997. – Арк. 29; 14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп.22. – Спр. 1889. – Арк. 59; 15. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп.22. – Спр. 1889. – Арк. 59.

С.С. Падалка, М.М. Ігнатенко

АГРАРНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: МІЖ РАДЯНСЬКИМ МИНУЛИМ І КАПІТАЛІСТИЧНИМ МАЙБУТНІМ (1991–2002 РР.)

Проголошення державної незалежності, крім глибинних суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій, започаткувало перехід українського села від аграрної системи радянських часів до нової, яка характерна для демократичного суспільства з ринковою економікою. Початок цього процесу виявився надто болючим і супроводжувався виходом на поверхню раніше маскованої, нагромадженої за минулі десятиріччя «негативної якості» суспільства й людини, легковажністю політичної й інтелектуальної еліти, її намаганням створити передусім сприятливі умови для первісного нагромадження капіталу, нехтуючи при цьому справою формування соціально-прийнятної моделі розвитку. Левова частка зусиль та енергії політиків, представників економічної думки, громадськості спрямовувалась на забезпечення швидкої зміни форм власності та найбільшу приватизацію засобів виробництва.

Аграрна політика в даний період досліджувалася в працях Н. Болгарова, Г. Черевка, П. Саблука, О. Завальнюка, І. Рибак та ін.

У своїй статті автори поставили за мету: на основі вперше введених у науковий обіг документів і матеріалів розглянути загальні тенденції соціально-економічних змін в українському селі після проголошення державної незалежності.

Сільські громадяни у цей період найгостріше відчули наслідки руйнування старого (нежиттєздатного, але все-таки цілісного) господарського механізму та параліч системи виробничих зв'язків. Соціально-економічна криза на селі виявилась більш глибокою, ніж загальносуспільна, стала наслідком традиційного радянського підходу державної влади України у ставленні до нього. На рівні управлінської ланки село продовжувало ототожнюватись із сільським господарством, розумілося передусім як соціальна база аграрного сектора економіки, а проблеми розвитку оцінювалися виключно через призму виробництва. Слабкість і непослідовність агрополітичних рішень влади зумовлювалася відсутністю методології їх вироблення, формування стратегічних цілей та локальних програм. Агрополітика продовжувала розумітись акцією держави, спрямованою на зміни у сільському господарстві без фіксації самої її суті, наголошувалося на практичній спрямованості її реалізації з обов'язковим виділенням держави як основного суб'єкта процесу. Вона виявлялась поза контекстом загальної державної політики і не визначала принципів цілеустановок, методів і засобів їх реалізації в галузі стратегії й тактики.